

DØBERNE
I DANMARK PÅ
REFORMATIONSTIDEN

AF BREDALH PETERSEN

D Ø B E R N E

I DANMARK PÅ REFORMATIONSTIDEN

AF

BREDAHL PETERSEN

DANSK BAPTIST-FORLAG . KØBENHAVN
S. M. OISENS BOGTRYKKERI . HJØLBÆK

DEN protestantiske Reformation resulterede i væsentlig fire Kirketyper, hver for sig særprægede i Form og Ritus og Aand: den lutherske, den kalvinske, den anglikanske og den anabaptistiske. Den sidst nævnte, Døberbevægelsen, begyndte i Zürich i 1525, otte Aar efter Luthers Fremtræden i Wittenberg, da Zwingli besluttede at bibeholde Statskirkeprincippet og Romerkirkens Daabspraksis, Barnedaaben. Da brød de, som arbejdede for en grundig Reformation paa Ordets Grund ud fra ham, og Døberbevægelsen blev Resultatet. I rivende Hast spredtes Bevægelsen i Svejts, i Sydtyskland, i Tyrol, Mähren og Bøhmen, og mange andre Steder. Snart naaede den Holland og Nordtyskland. Tidlig fik den sine Martyrer. Balthasar Hübmaier og Hustru maatte lide Døden for deres Tro i Wien allerede i 1528. Døberbevægelsen gik tværs over geografiske, nationale og konfessionelle Grænser og fandt sine Repræsentanter i saa godt som alle Lande, hvortil Reformationen naaede.

Reformationstiden var en Gæringstid paa mange Maader, hvilket ofte gør det vanskeligt at skelne, om det var religiøse Motiver alene, eller om der ogsaa var økonomiske, sociale og politiske Motiver bag det, der fandt Sted i de forskellige Lande. Døberne — eller Anabaptisterne, Gendøberne, som de populært blev kaldet — har da ogsaa uheldige Eksempler at opvise, der ikke adskiller sig fra, hvad der fandt Sted i Forbindelse med de lutherske, kalvinske (refor-

berte) og anglikanske Reformationer. Ikke-baptistiske Historikere har saaledes hæftet sig meget ved Münster-Affæren i 1535, hvor en Flok religiøse Fanatikere flokkedes og regerede Byen, hensynsløse overfor almer Moral, social og økonomisk Orden. Anabaptisterne har faaet Skylden for det hele, men det skal ikke glemmes, at „Anabaptist“ blev efterhaanden et Fællesnavn for alt det, som ikke var luthersk, kalvinsk, zwingliansk, anglikansk eller katolsk. Naar visse Historikere vover at paastaa, at Münster-Affæren viser Døberne, som de virkelig var, saa kan der svares igen med, at f. Eks. Luthers ubeherskede Hensstillinger til Fyrsterne: at „nedsable, slaa ned for Fode, dræbe — og slagte som gale Hunde“ de stakkels Mennesker i Bondeopstanden 10 Aar i Forvejen, viser Luther, som han virkelig var. Men ingen af os vil tro dette. En Bevægelse skal ikke dommes efter sine uheldige Repræsentanter eller Øjeblikke, men efter dens bedste Mænd og Maal.

Døberne holdt paa en gennemført Reformation: uden Hensyn til Fortid, Tradition eller verdslig Øvrighed, at føre Kristendom og Menighedsliv tilbage til Grundformen i Ny Testamente. Derfor fremhævede de det enkelte Menneskes personlige Overgivelse til Gud, Menigheden som et Fællesskab af Troende, den enkelte Menigheds Selvbestemmelsesret, Kirken adskilt fra Staten, Troendes Daab, Nadveren som Minde- og Fællesskabsmaaltid, de ikke-troende som Menighedens Missionsmark. — Men efter Münster-Affæren tog den lutherske Kirke fat paa en frygtelig Forfølgelse af Døberne paa samme Maade, som den katolske Kirke tidligere havde forfulgt de første Lutheranere. Det samme gjorde den anglikanske og den kalvinske (reformerte) Kirke, og selvfølgelig den katolske. Døber-

bevægelsen fik sin Bloddaab, dens Repræsentanter spredtes til mange Lande, men hvor de kom, vandt de Mennesker for deres Tro.

Havde Danmark da ogsaa sine Døbere paa Reformationstiden?

Hvis de fandtes heroppe, kan vi sikkert gøre Regning paa, at de fik samme Modtagelse eller Medfart her som i Tyskland, da den danske Kirke gennem Reformationsaarhundredet var en Kopi af den tyske lutherske Kirke i Form og Aand og stod i intim Forbindelse med Lederne i Wittenberg.

Ja, Danmark havde sine Døbere. Ogsaa her finder vi Anabaptisternes Spor. Der kan paa ingen Maade være tale om en *Dober-Bevægelse*, men vi finder dens Tilhængere forskellige Steder i Landet, som den Gang indbefattede Fyrstendømmerne. Der findes udenlandske Anabaptister i Danmark paa den Tid, men ogsaa hjemlige. Vi skal her i korte Træk gennemgaa det Kildemateriale, som vi foreløbig har til vor Disposition angaaende

Døberne i Danmark i Reformationsaarhundredet.

Omkring 1550, fjorten Aar efter Reformationens formelle Indførelse i Danmark, ankom der til Danmark flere Døbere, som var fordrevet fra forskellige Steder i Tyskland. „Som duelige Haandværkere, der tillige førte en upaaklagelig Vandel, fik de Tjeneste hos private“, fortælles der. Men de fik ikke Ro længe. Grundet paa de Rygter, som Münster-Affæren havde givet Døbernes Modstandere Anledning til at udbrede om dem, og grundet paa deres Lære, mente man dem, paa Trods af deres upaaklagelige Vandel, „farlige for Samfundets Fred!“ Og de blev paa kongelig Befaling

bortvist. Men nu fremstod der uden Tvivl hjemlige Anabaptister.

I 1551, Aaret efter, erfarede det, at to fynske gejstlige forkyndte anabaptistiske Anskuelser. Man har forsøgt at underkende det anabaptistiske i Sagen mod disse to Embedsmænd i den danske Kirke, men meget taler for, at det virkelig forholder sig saaledes. Det var Magister Christopher Michelsen og Laurits Eliæsen, som var Præst ved Sct. Hans Kirke i Odense og Provst i Lunde Herred. De havde lært Doberbevægelsen at kende i Udlandet, og nu prædikede de dens Lære fra deres Prædikestole. Biskop Sadolin bad dem i Stilhed høre op med dette, men forgæves. De vendte deres Angreb imod ham, beskyldte ham for at hælde til Pavevæsenet, og Provst Eliæsen prædikede endog offentligt imod Biskoppen. Denne søgte nu Fyns Provsters, Odense Herreds Præsters og selve Stiftets Befalingsmands Støtte imod dem, men lige meget hjalp det. De vedblev med deres Prædikener og *fundt en Del Tilhængere i Odense*. Nu indstævnedes de af Københavns Universitet, og et Møde blev afholdt den 9. Februar 1552 for i Mindelighed at bilægge Sagen. Biskoppens Anklage lød paa, at

„de have fraskreven sig den kristne Kirke, og efter nogen falsk Mening, *som de ville stadfæste med Skriften*, have de foragtet den sande Religion og have aabenbart lært i deres Lektier de Stykker, som kunne give unge Folk Anledning til meget ondt“.

Næste Dag fremsatte Præsterne deres Anklage imod Biskoppen. Den drejede sig om forargeligt Levned og usand Lære. Biskoppen blev selvfølgelig kendt uskyldig. Dommen over Præsterne lød paa,

„at Hr. Christopher og Hr. Laurits have udaf

Ungdoms Daarskab og Viisdoms Berømmelse opsat sig imod sin rette Ovrighed med stor Fortørnelse udi den kristne Kirke“.

De blev anmodet om at bede Biskoppen om Tilgivelse og bekende deres Forseelser, men det vilde de ikke. De forlangte en offentlig Disputats om Sagen. En saadan vilde eller turde Universitetet ikke indlade sig paa. Men havde der ikke været tilstrækkelig dramatiske Begivenheder hidtil, saa blev der sandelig en fra de ukuelige Præsters Side, idet *Hr. Laurits offentligt døbte sin næsten voksne Son i Stranden ved St. Anne Bro*. Nu gik Sagen til Kongen, som bad Universitetet give dem et andet Embede og undgaa Strid i Spørgsmaalet. Sagen kom igen for Konsistoriet den 10. Juli 1552, men Præsterne erkendte sig ikke nogen Brøde bevidst. Det hele var nu blevet til *et disciplinært Spørgsmaal* Biskoppen og de to Præster imellem uden Hensyn til den oprindelige Aarsag. Men endelig faldt Kendelsen:

„Efter moden Overvejelse og mangfoldige Gange tilbudt Forlig, skulle de (Præsterne) gøre, hvad man forlanger af dem, eller hensættes i Fængsel, til de betænke sig, især da Mester Jørgen (Biskoppen) i alle Henseender mener ret og ikke fortjener nogen Anklage“.

De blev først kendt skyldige i Majestætsforbrydelse (!), da de jo havde traadt op imod selve Kongens Raad, men Kongen formildede Straffen til Fængsel *paa Livstid*. De hensattes i Soro Klosterfængsel. I 1554 hører vi om, at Hr. Laurits forflyttes til et Fængsel paa Gulland. De er sikkert begge døde i Fangenskab. Selv om Sagen retslig set efterhaanden gled over til et disciplinært Forhold, er der *næppe Tvivl om, at den oprindelige Aarsag var anabaptistiske*

Anskuelse. Imod saadanne maatte der gaaes grundigt til Værks.

I 1553 fremkommer en interessant Plakat eller Forordning af Chr. III om *Vederdøbere* (Gendøbere, Anabaptister) og *Sacramenterere* (af reformert Nadveranskuelse), hvori vi læser:

„— vi har erfaret, at mange Gendøbere og Sacramenterere og andre Sværmere forsamle og aabenbare sig i de omliggende Lande, og at de skulle være Embedsfolk og andet løst Folk, som foretage slig en ukristelig Handel, og drage ud af et Land og ind i et andet, og frygter Vi, at de skulle hemmeligt indgive sig i vore Riger eller Lande og med deres falske Handel og Meninger føre Oprør, og omvende mange enfoldige Mennesker fra den hellige kristelige Tro, Guds Ord og Evangelium, hvilket tilforn er sket i andre Lande af slige Gendøbere og Sacramenterere“.

Derefter bedes Superintendenterne, Abbederne, Priorerne, Provsterne, Prælaterne, Prædikanterne og alle gejstlige Personer om at advare imod dem. Samtidig anmodes Riddere, Riddersmænd, Fogeder, Embedsmænd, Borgmestre, Raadmænd, Byfogeder og alle verdslige, som bygger og bor i alle Rigerne, Danmark og Norge, om ikke at tage nogen saadan Udlænding i sin Tjeneste, men at underkaste alle fremmede Forhør om, hvorfor og hvorfra de kommer, for at ingen Gendøbere eller Sacramenterere skal bosætte sig i Kongens Riger og Lande. Denne Forordning skal opslaas paa Kirkedørene i hver Købstad. — Her tales altsaa om *anabaptistiske Udlændinge*, som Kongen frygter, vil finde deres Vej ind i Landet og omvende mange *enfoldige Mennesker* (!). Man bør dog med rette for-

mode, at advares Landets Embedsstand imod at tage Døbere i deres Tjeneste, *har der været Grund dertil*, ellers vilde det næppe endnu have været nødvendigt at gaa saa omstændelig til Værks.

En Gentagelse af ovenstaaende Forordning i 1555 i endnu stærkere Ord bestyrker denne Antagelse. Det maa have været nødvendigt at gentage den. Vi er klar over, at en Flok reformerte Flygtninge var i Danmark i 1553, forjaget fra England, og at Kongen og Landets Gejstlige forviste dem. Men det synes ogsaa, som om flere Døbere er kommet hertil fra England under Marie den Blodiges grusomme Forfølgelser. Naar man maatte gentage Forordningen af 1553 har det sikkert sin Grund i, at ogsaa Anabaptisterne vandt Tilhængere herhjemme; almindelige Sakramenterere (reformerte) var ikke saa farlige, thi selv iblandt Landets Prælater var der delte Meninger om Nadverspørgsmaalet. Men Døberne var jo ogsaa *Sakramenterere* ang. Nadveren.

Forordningen af 1555 lyder i Udtog og i nyere Sprogform:

„— Vider, at selv om Vi for en Tid siden lod vort aabne Brev udgaa til hele Riget Danmark om det ukristelige og fordømte Parti og Sekt, Gendøberne og Sakramentererne, som giver sig tilkende i de omliggende Lande, — at ingen skulle huse eller hegne dem, *saa er Vi dog kommet i Erfaring, at samme Parti skal forsamle sig i vort Rige og Land* — og nogle af dem, som ere fordrevne fra andre Lande — blive af Eder (kirkelige og statslige Embedsmænd) antagne for Eders Nyttens og Fordels Skyld, husede og hegnede, — iblandt hvilke (Døberne) skulle være en Del agtede Mennesker, desligeste alle Haande Embeds-

mænd, Tapetmagere, Guldsmede og andre Haandværkere. . . . Da vi jo ikke betvivler, at I jo maa betænke, hvilket Oprør og stort uhyrligt og fordærveligt Besvær, Krig og Blodsudgydelse sligt skændeligt og fordømt Folk med deres gudslastelige Sekt i tidligere Aar har stiftet i Münster, Svejts og andre Lande, uden Tvivl af den onde Aands Tilskyndelse, som er en Forstyrrer og Fjende af Fred, Enighed og Guds Sandhed Da for at sligt Folk ikke ved vor Forsømmelse skal finde Rum og Aarsag til, at manges Samvitighed dermed skulde besværes, saa og efterdi at der hos saadanne forstøkkede Mennesker ingen Omvendelse er at formode, som den onde Aand af Guds Tilladelse har besat og forhærdet, har Vi besluttet, at slige Mennesker i vore Riger, Lande og Fyrstendømmer ikke skulde antages, huses eller gives Herberge“.

Der paabydes derefter en Undersøgelse paa de kongelige Len og paa Adelsens Gaarde Landet over, og finder man nogle Døbere („Vederdøbere og Sakramenterere“), som ikke vil tilbagekalde deres Lære, skal de og saadanne, som huser dem, selv Adelen, straffes paa Ære, Liv, Lemmer, Land og Gods uden al Naade, andre til Eksempel.

At Forordningen af 1555 taler om Døberne (med Eksemplet fra Münster) er indlysende. At den udstedes kun to Aar efter, at en lignende var blevet udstedt, angiver, at der maa have været Grund til det. At den nu indeholder svære Straffe, selv Dødsstraf, for Døberne og dem, som huser dem, taler stærkt for, at der maa have været anabaptistisk Røre flere Steder i Landet.

Denne Antagelse bliver yderligere begrundet ved,

at der fremkommer *endnu et Lovbud imod Døberne i 1562*, kun syv Aar efter, af Frederik II. Røret maa ikke have lagt sig. Og *i 1569 publiceres der 25 Artikler*, om hvilke fremmede, som vilde bøsætte sig i Landet, skulde forhøres. Artiklerne 15 og 16 handler om Stridsspørgsmaalene Daab og Nadver. Naar det er Udlændingene, man stadig er efter, er det selvfølgelig paa Grund af, at saadanne, som havde været rede til at forlade Hjem og Land for deres Tros Skyld, var farlige Evangelister for denne Tro --- trods det, at de var almindelige Haandens Arbejdere --- og at der omvendtes Mennesker herhjemme ved deres Vidnesbyrd.

I 1574 indjandt der sig nogle Døbere i Eckernforde. En Historiker siger, at de begyndte „at forårsage Ufred“, hvormed sikkert kun menes aandelig Uro. De talte, hvad der ikke var Døberne uvant, imod Præsten. Men „en Adelsmand Rumohr, som boede i Nærheden, brugte ved Hug og Slag saa haandgribelige Argumenter imod dem, at de drog ud af Landet igen“. Altsaa blev Døberne bogstavelig fordrevet fra Egnen, uden Domskendelse af nogen Art, mishandlet af en hensynsløs Adelsmand, mod hvem ingen Retsfølgelse fulgte for hans Behandling af anderledes Troende, selv om der ingen strafværdige Beskyldninger kunde rettes imod dem.

I 1609 maa der holdes en Disputats med Døbere paa Tomminge-Egnen. Der fandtes ikke faa Anabaptister hist og her. En saadan Disputats var selvfølgelig forud dømt til at gaa Døberne imod og blev kun en Begrundelse for at faa dem bort. De blev da ogsaa anmodet om at forlade Landet. At man har indladt sig paa en offentlig Disputats med dem, har sikkert været foranlediget af, at de har været *hjemlige Dø-*

bere, som man maatte have særlig Begrundelse for at kunne udvise. Med Udlændingene behøvedes ikke lang Proces.

I 1614 forekommer en Begivenhed med *Dobere i Eidersted*, der former sig anderledes og fortjener betydelig Opmærksomhed. Calvinismen havde for Tiden gode Kaar i den Del af Landet, og Hertug Johan Adolph, som kom til Magten der i 1590, gjorde Toleranceprincippet gældende. En Del *Dobere* viser sig her indenfor den danske Grænse. En hollandsk Præst Johan Jacobs havde ledsaget en Del mennonittiske Landsmænd hertil, og de begyndte nu at holde offentlige Møder. Mange Mennesker strømmede til, og *adskillige blev dobt*. Talerne angreb Statskirkens Præster, og disse foranledigede, at Hertugens Staller i Eidersted, Herman Høyer, lod dem fængsle og indberettede Sagen for Regeringen i Gottorp. Denne bestemte, at de fængslede atter skulde lades løs for senere at indstævnes igen og forhøres. Nu blev *Statskirkens Præster* afkrævet en bestemt Erklæring, om man ligefrem kunde beskylde *Døberne* for at have voldt Oprør og Forstyrrelse? Provsten i Eidersted, Georg Crusius, svarede da i hele Præsteskabets Navn, „at Gendøberiet var en gruelig Vildfarelse, og hvor det taaltes, havde *alle* Tidens Erfaring lært, at Oprør og Brud paa Landefreden ikke var fjern!“ — Nogen bestemt Anke kunde man dog ikke pege paa. Og den 1. December 1614 faldt Regeringens Kendelse:

„Da der ikke foreligger nogen bestemt Beskyldning, og saa fremt de i Handel og Vandel vise sig ærbare og skikkelige mod en og hver, saa maa de efter al Folkeret blive i vore Lande, hvor de drive deres Haandtering Derimod kan det ikke tillades dem, hemmeligt el-

ler aabenbart, at udbrede deres vildfarende for længe siden fordømte Lærdomme i vore eiderstedske Lande, og de maa afholde sig fra alle private og hemmelige Konventikler, Sammenkomster og Vinkelprædikener“.

Men Statskirkens Præster fik sig endelig nu en Reprimande:

„— fordi der endnu ere enkelte uafgjorte Artikler i Religionen, der volde megen Splid og Trætte mellem Teologer og Præster, saa betjene mange sig paa Prædikestolen af Gendøbernes og Sacramenterernes Navne mod uskyldigt Folk, der ikke ere overbeviste om nogen Vildfarelse, — derfor forbeholder Vi os i alle kommende Tilfælde selv Forhor og Kendelse i slige Sager“.

Ingen af de fremmede eller hjemlige omvendte Døbere blev saaledes udvist her, de fik Lov til at leve, om ikke at virke offentligt. Og der nævnes i historiske Beretninger fremefter stadig nogle, som „er henfaldne til sværmeriske Meninger“. Den eiderstedske Doberbevægelse fik Tilslutning fra lavadelig Side, idet den hertugelige Staller Herman Høyers Frue, Anna Ovensdatter, overgik til dem.

Og i 1663 faar Doberne i samme Del af Landet et lignende Tilhold af Hertug Chr. Albrecht i Gøttrup som det af 1614, hvilket viser os, at endnu et halvt Hundrede Aar efter lever og virker Doberne i Eidersted. Og de er dog kommet halvanden Generation frem.

Mod Slutningen af det 17. Aarhundrede tilstedes der Doberne, og andre fra Statskirken afvigende Retninger, fri Religionsøvelse i Fredericia samt i flere Stæder i Norge og Hertugdømmerne. Her kunde de søge Tilflugt. Men selv igennem det 18. Aarhundrede,

efter Pietismens Indslag i Danmark, horer vi Beretninger, der bærer Vidnesbyrd om, at Daabsspørgsmaalet og Frimenighedsliv ikke er uden Aktualitet.

Hvilke Slutninger kan vi drage angaaende Døberne i Danmark paa Reformationstiden?

1. Der forefandtes i Reformationsaarhundredet Døbere i Danmark, nogle indvandrede, og efter al Sandsynlighed andre omvendte til Døberbevægelsen, og de vakte saa meget Røre og Opsigt, at Landets Regering (kirkelig og statslig i Forening) fandt det nødvendigt at udstede skarpe Forordninger imod dem.

2. Døberne i Danmark udgjorde en arbejdsom, agtværdig Mennesketype, Haandværkere, Handelsfolk og Embedsmænd, og fandt endog i enkelte Tilfælde Tilslutning fra gejstlig og lavadelig Side. De var af den solide Mennesketype, som alle Tider og alle Vegne har karakteriseret Døbermenighederne og Frikirkebevægelsen i Almindelighed.

3. Døbernes moralske Vandel har været uden Dadel. Intet af det Kildemateriale, som vi har haft til vor Disposition, har bragt Oplysninger om Overtrædelse af moralske Love eller folkelige Sæder, tværtimod, „de førte en upaaklagelig Vandel“. Anklager om Oprør, Ufred, Vold og Mord, som i flere Dokumenter nævnes som karakteristisk for Døberne (!) er i Danmark aldrig blevet til andet end ubegrundede Antagelser, det skære Opdigt.

4. Døbernes religiøse Overbevisninger har i det væsentlige været saadanne, som Baptisterne har kæmpet for alle Vegne, og som har bevist deres Eksistensberettigelse, idet 12 Millioner Mennesker Verden over nu tilslutter sig deres Menigheder. Ordet, Nye Testamente, var deres eneste Autoritet for kristelig Liv, Lære.

og Praksis. Man undres over (men forstaar maaske nok!) den Frygt, man fra statskirkelig Side har haft for at overlade Ordet, som det er, til Almenheden. Det er ikke endnu, 100 Aar siden, en dansk Kirkehistoriker (Faber) i en af sine Bøger gav Udtryk for sin Frygt for, at en bogstavelig Fortolkning af visse yndede *baptistiske* (!) Skriftsteder skulde „lede til de sorgeligste Forvildelser, ja til de skrækkeligste Voldshandlinger“.

5. Døberne, som vi har kendt dem i Danmark, har aldrig gjort sig skyldige i Oprør, Opsætsighed eller Magtanvendelse mod den bestaaende Samfundsorden eller -ledelse, ej heller har de mod Forfølgelse svaret igen med andet end aandelige Vaaben.

6. Det er altsaa urigtigt at ville paastaa, at der ikke har været Jordbund for Døberbevægelsen, eller Baptismen, i Danmark, thi Forordning paa Forordning, Udvisning, Forfølgelse og Fængsling — ja selv Proklamation af Dødsstraf — har man benyttet for at forhindre dens Fremgang i vort Land.

Hvad Døberne ikke den Gang fik Lov til at virke i Danmark, fik de Anledning til andre Steder i Verden, og Menighedens Herre har vedkendt sig deres Gerning. Naar der i denne Tid oprulles Billeder efter Billeder af Reformationstiden i Danmark, dens Ledere og Livsytringer, er det kun at være tro imod Sandheden ogsaa at tage dette med om Døberne. Deres Arvtagere Verden over — ogsaa i Danmark — glæder sig over Reformationsværket for 400 Aar siden, og har intet højere Ønske, end at det yderligere maatte uddybes i Overensstemmelse med Ordet og Aanden i Kristendommens Urkilde: Det ny Testamente.